

Tranzicija i solidarnost

Stipe Ćurković

„Strukturne prilagodbe” tranzicije u kapitalizam proizvele su učinke i na razini diskursa. Određeni pojmovi počeli su funkcionirati kao gravitacijsko središte i zadnja legitimacijska instanca dalekosežnih društvenih promjena. Ti pojmovi čine osnovni konceptualni okvir kroz koji nam političke elite, stručnjaci i mediji tumače kako neminovnost tako i poželjnost tih procesa, sukladno cirkularnoj nepogrešivosti prosvijećene mandarinske logike prema kojoj je postojeće uvijek neminovno, a neminovno nužno i poželjno. I najprovizorniji popis nužno bi uključivao riječi poput: „tržište”, „konkurentnost”, „fleksibilnost”, „dinamičnost”, „inovativnost”. U zbroju, kao set krajnjih točaka hegemonijskog konceptualnog svemira čine ono što su Pjer Burdije [Bourdieu] i Luik Vekon [Wacquant] nazvali Novom planetarnom vulgatom. A to hoće reći: set međusobno povezanih ideologema koji predstavljaju diskurzivni korelat normalizacije socijalno-ekonomske agende Washingtonskog konsenzusa kao temeljnog programskog dokumenta za globalni izvoz neoliberalnih reformi, od Latinske Amerike, preko postsocijalističke Istočne Europe, posrnulih tigrova jugoistoka Azije sve do okupiranog Iraka.

Izvan uskih parametara *Nove vulgate* leži područje ideološke hereze kojemu je osporena i iluzija zamjenskog dostojanstva koju romantičniji misaoni obrasci običavaju proglašavati neotuđivom privilegijom marginalnih pozicija: da se smatraju pribježištem avangardâ. Dovoditi u pitanje socijalnu logiku reformi u ime tržišta ne znači samo zapriječiti si pristup u područje ideološke i političke „serioznosti” (riječ koja je dio autopercepcijskih i reprezentacijskih protokola svake ortodoksije), nego i javno se stigmatizirati kao relikv „prošlih vremena”: netko tko nije pronašao način da ispuže iz socijalističkog slijepog crijeva povijesti u svjetlost novoga konsenzusa. U postsocijalističkim zemljama to ujedno znači nuditi se kao zamjenski adresat za naknadne obračune tranzicijskih elita s vlastitom ideološkom prošlošću. Agresija ideološkog lova u ime nove ortodoksije tako zamjenjuje potencijalno poniženje javnih konvertitskih ispovijesti. Tko je smješten izvan logike novog konsenzusa izlaže se riziku da bude pretvoren u naknadnu personifikaciju grijeha „totalitarne prošlosti” i postane povlaštani predmet naknadnih egzorcizama. Inkvizijska tankočutnost novog pravovjerja ide toliko daleko da klice zagovora povratka u totalitarnu tamu socijalizma uspijeva detektirati i u najdefenzivnije formuliranoj obrani minimalnih socijalnih prava. Kada ekonomska liberalizacija postaje istoznačna sa „slobodom” kao takvom, a sistematski napad na socijalna prava biva proglašen nužnim aspektom procesa posttotalitarne

„demokratizacije“, svako suprotstavljanje liberalizaciji postaje potencijalnim činom neprijateljstva prema slobodi, a otpor protiv sužavanja socijalnih prava neprijateljstvom prema demokraciji.

Ideološka hereza

U retoričkom registru nacionalističkih invektiva devedesetih neprijatelje tržišnih reformi – uz prešutnu pretpostavku o identičnosti interesa tržišta s interesima nacije – običavalo se zvati upravo *neprijateljima*. U retorički mekšoj varijanti – uobičajenoj među nominalno „lijevim“ parlamentarnim strankama i dijelom NGO scene – uobičajenije je govoriti o nedostatku demokratske zrelosti ili anakronizmu „krivoga mentaliteta“. Prvi zadatak postsocijalističke demokratske pedagogije tako postaje da se „demokratski nezrelu“ većinu nauči da proces postepenog opoziva dotad neupitnih socijalnih prava počne prepoznavati kao proces demokratskog napretka. Konačnim pragom uspješne tranzicije u odgovornu demokratsku samosvijest postaje prihvaćanje socijalnog obespravljivanja kao pouzdanog indikatora vlastite građanske emancipacije. Sloboda kapitala ne umanjuje našu slobodu da joj podredimo sve institucije države, a demokratska emancipacija ne bi bila potpuna da nas ne oslobodi i opasnih pipaka državnog skrbništva koje uvijek iznova prijeti da nas uljuljka u stanje pomirenosti s totalitarnim uzništvom.

Strategije denuncijacije

Međutim, demonizacija nije jedina strategija denuncijacije disenzusa sa stvarnošću po mjeri *Vulgate*. Narativ o pounutrenim kognitivnim i vrijednosnim obrascima manipulativnog totalitarnog sustava zavedenima priznaje bar minimalno (iako krajnje problematično) dostojanstvo žrtve. Strategije denuncijacije otpora neoliberalnom konsenzusu koje kao motivaciju za disenzus identificiraju parazitizam i ustrajavanje na atavističkim privilegijama napuštaju teren skliske dijalektike između straha od totalitarnog i prosvjetiteljske samilosti prema njezinim žrtvama. Ostaje nedvosmislenost čistog prezira. Ovdje više nije potrebno braniti uzvišenost demokratske dosljednosti, brani se “društvo” od onih koji bi živjeli na tuđi račun. Osnovni i paradoksalni uvjet za uspjeh ove argumentacijske operacije je da recipijent unaprijed kao aksiom prihvaća da društvo koje treba braniti zapravo ne postoji, nego “samo pojedinci i njihove obitelji” (kako glasi kanonska formulacija Margaret Tačer [Margaret Thatcher]). A time se prvenstveno hoće reći da ne postoje kauzalni odnosi koji bi predstavljali restrikcije individualnoj volji, nikakvi povijesni i materijalni uvjeti djelovanja koji nisu

samoskrivljeni, nikakvi entiteti ili relacije netransformabilne činom individualnog htijenja, nikakve razlike u polaznim pozicijama, naslijeđenim disproporcijama moći ili realnim slobodama. Radikalni metodološki individualizam generira vlastite etičke poučke: tko nije uspio sam si je kriv. Društvo treba prvenstveno štititi od onih koji društvo zazivaju, pravo od onih koji se na prava pozivaju. Specifično lokalna komedija krivih prepoznavanja hoće međutim da je formula o društvu koje ne postoji formula koju bi većina samosvjesno „lijevih” intelektualaca u regiji bar donedavno bez ustezanja potpisala – kao čvrst zalog protiv svemoći fantazmi o organskim narodnim zajednicama čijim autoritetom su se bar jedno desetljeće ušutkivala sva daljnja pitanja.

Paradoks tranzicijskih nacionalizama bio je da su vlastitu proklamiranu ljubav prema naciji umjeli manifestirati prije svega negativno, kao ksenofobiju i averziju prema novim prvim susjedima. Prema unutra je vladao neskriveni prezir novih elita prema masama onih radnika koji su odbijali prihvatiti da opoziv socijalizma kao nominalnog društvenog projekta u korist povijesnog oslobođenja nacije logičnom nužnošću vodi u deindustrijalizaciju; nezaposlenost. Deklarirana bratska ljubav među sunarodnjacima oslobođenih stoljetnog jarma tuđe vlasti tako je proizvela prvi i terminalni simptom vlastite socijalne suštine: u trenutku kada su na razini ideologije improvizirane barokne teorije „stališa” trebale izbrisati svaki trag spomena o klasnom antagonizmu, upravo je klasni antagonizam – krijumčaren pod retoričkom kamuflažom nacionalnog jedinstva – ponovno postao neposrednom društvenom činjenicom. Ono što je liberalna i „socijaldemokratska” parlamentarna i intelektualna opozicija suprotstavila neoliberalizmu s nacionalističkom fasadom, bio je projekt indigniranog odbacivanje kiča nacionalističkog pokrova uz prešutno ubrzavanje u smjeru iste socijalne politike. Ideali europske integracije i demokratske normalizacije (nakon što se Tuđman iz „zapadnoeuropskog civilizacijskog kruga” navigirao u izolaciju) zamijenili su Naciju kao krajnju instancu ideološke legitimacije istog transformativnog procesa. Moment s obje strane bučno deklariranog ideološkog diskontinuiteta zaklanjao je dublji kontinuitet prešutnog temeljnog konsenzusa među elitama svih raspoloživih parlamentarnih opcija. No, kontinuitet ne otkrivaju samo ustrajnost progresivne privatizacije resursa pod državnom kontrolom, liberalizacija trgovinskih odnosa, postepeno povećavanje pritiska na institucije socijalne zaštite i „fleksibilizacija” radnoga prava. Zanemareni aspekt kontinuiteta na ideološkoj razini – unatoč svim razlikama u diskurzivnoj izvedbi – čini i zajednički podtekst klasnog prezira u narativima tobože oprečnih socijalnih imaginarija.

Nacionalizam i proces kapitalističke restauracije

Slučajevi okupacija tvornica ili organizirani otpori privatizaciji i „racionalizaciji” naučili su nas da se u dominantno „desnoj” izvedbi prezir prema socijalizmu direktno prevodi u refleksi optuživanja pobunjenih radnika za jugonostalgiju, „nefleksibilnost” i kočenje napretka mlade države. Iza nacionalističke retorike krila se jedva skrivena klasna agenda. Paradoks koji vrijedi naglasiti je da su u kapitalizmu pauperizirani radnici počeli fungirati kao personificirana lica bijede demonizirane prošlosti – umjesto da budu personificirane optužbe procesa koji ih je u takav položaj doveo. Što ih je kapitalizam stavljao u nezavidniji položaj (materijalno, ali i po pitanju nesposobnosti praćenja kulturne diverzifikacije potrošačkih preferencija srednjih klasa, koje su postale primarnim indikatorom uspješnog pozapadnjenja), to je lakše postalo dodijeliti im ulogu podsjetnika na prijetecu degradaciju u slučaju eventualnog „povratka na staro”. Tako je postalo moguće ideološki instrumentalizirati učinke socijalnog nasilja protiv njezinih žrtava. Priželjkivana posljedica bila je tabuizacija problematike socijalnih posljedica ekonomskih reformi i otežavanje političke samomobilizacije radništva. Gdje se protest ipak artikulirao – najupečatljiviji primjer je vjerojatno okupacija TDZ-a – bio je prisiljen pribjegavati poniznoj ideološkoj samolegitimaciji kroz eksplicitno distanciranje od bilo kakve asocijacije sa socijalizmom. Pribjegavanje parafernalijama i insignijama lojalnosti postsocijalističkom projektu povratka Nacije treba čitati i kao pokušaj da se deklarativna bratska solidarnost nacionalističke retorike uzme za riječ i realizira putem direktnog apela. Činjenica da na taj apel nije odgovoreno indikator je socijalne ispraznosti ideološkog obećanja nacionalne solidarnosti.

Ako je nacionalizam time otkrio da je u krajnjoj konzekvenci – i neovisno o tome što su involvirani akteri vjerovali – bučna ideološka površina dubljih i dalekosežnijih procesa kapitalističke restauracije, liberalna građanska ljevica je iz opetovanog igrokaza tih neuspjelih interpelacija politički uspjela ekstrahirati samo potvrdu svog prezira prema „kolektivističkim refleksima” masa, ovoga puta u ruhu moralno i estetski zgađenog antinacionalizma. Jedini projekt „emancipacije” koji je znala artikulirati i do kojega joj je stalo ne obraća se radnicima u okupiranim tvornicama: projekt brze asimilacije životnog stila (dobrim dijelom imaginarnih) zapadnih srednjih klasâ.

Još jedan paradoks hrvatske tranzicije predstavlja činjenica da unatoč progresivnoj proletarizaciji radnih i materijalnih prilika srednjih klasâ nije dovedena u pitanje temeljna autopercepcija većine njezinih pripadnika. Realno rastuća fragilnost materijalnog položaja ne uspijeva proizvesti pukotine niti poljuljati projektivnu identifikaciju sa slikom vlastite buduće pripadnosti privilegiranom sloju srednjoklasnih građana Europske unije. Anticipatorna konzumacija imaginarne budućnosti pritom stoji u direktnoj korelaciji s visokom osobnom

zaduženosti preko potrošačkih i stambenih kredita. Ono što na individualnoj i subjektivnoj razini predstavlja puko sredstvo simboličke i potrošačke integracije u imaginarnu Europsku uniju općeg blagostanja – kredit, na razini objektivne nacionalne ekonomije predstavlja snažan mehanizam realne ekonomske integracije u istočnoeuropsku stvarnost financijske kolonizacije od strane Zapada. Nedvojbeno je riječ o dubokom proturječju, a nedvojbeno je i da ono još nije postalo politički produktivno. Ali, dosad političke učinke nije proizvelo ni proturječe da zapadnoeuropska država blagostanja kao proklamirani krajnji horizont procesa integracije ostaje neupitna legitimacija neoliberalnih reformi u Hrvatskoj i u trenutku kada je postalo izvjesnim da je specifični oblik klasnog kompromisa koji je predstavljala država blagostanja i na Zapadu prošlost.

Nestanak kapitalizma kao objekta kritičke refleksije

Imaginarna socijalna ontologija lijevo-liberalnog spektra temeljito je gentrificirana, u njoj se nesrednjoklasni elementi javljaju samo kao isključen traumatski element od kojega treba držati političku i simboličku distancu. Isto vrijedi i za mnoge nekoć ponosno „opozicijske” intelektualce, novinare i pisce. Naglašena „urbanost”, pa čak i rasprostranjen estetski i egzistencijalni kult heroizma gubitništva i nihilistične distance spram svakog oblika kolektivnosti u velikom dijelu suvremene hrvatske književnosti ostavljaju dojam afektiranog alibija za prešutni politički konformizam i način glamurizacije intaktnosti vjere u obećanje da proces europske integracije doista vodi preko eshatološkog praga iznad kojega počinje apolitična normalnost osiguranog blagostanja u „uređenoj državi”. Činjenica da su neki od ljudi iz tog miljea ovogodišnje studentske blokade dvadesetak fakultetâ pozdravili kao „najvažniji politički događaj od samostalnosti” baca specifično retroaktivno svjetlo i na izostanak bilo kakve spomena vrijedne solidarizacije intelektualaca sa slučajevima radničkih okupacijâ tvornicâ poput TDZ-a. Solidarizacija se ovdje očito aktivira po ključu simboličkih identifikacija i participacije u istom kulturnom horizontu, pa njome rukovode i zabori koji korijen vuku iz takvih demarkacija, unatoč činjenici da je proletarizacija intelektualnog, a posebno novinarskog rada, evidentna činjenica.

Uzme li se na trenutak odstojanje i pokuša u povijesnoj perspektivi interpretirati tu okolnost u kontekstu progresivnog zaborava marksističkog koncepta klase u korist etnografsko-deskriptivnih, dobiva se implicitna ali dalekosežna kritika političkih implikacija takvog zaborava Marxa. Zbog empirijske neposrednosti veća intuitivna plauzibilnost teze o primatu etnografsko-kulturoloških distinkcija nad tezom o povijesno presudnijem pitanju pozicije unutar kapitalističkog načina proizvodnje za posljedicu ima nestanak kapitalizma kao objekta kritičke refleksije. Umjesto eksplanatorne eksplikacije systemske logike kapitala

dobiva se potencijalno neiscrpna proliferacija fenomenologijâ životnih stilova. Bilo bi naivno sugerirati direktnu kauzalnu vezu između recentnih akademskih i intelektualnih modâ i izostanka solidarizacije nominalno "lijevih" intelektualaca s radničkim protestima. No, ako ništa drugo, upravo činjenica njihova izostanka može poslužiti kao negativan indikator akutne analitičke relevantnosti marksizma za razumijevanje društvene stvarnosti koju kapitalizam *de facto* uspostavlja – jer nas podsjeća na političku cijenu njegova zaborava. Politička dezorijentacija i naivno, nekritičko prijanjanje uz narative o državi blagostanja kao konačnom ishodu tranzicije, nedostatak kategorijalnog aparata koji bi omogućio razumijevanje strukturne pozadine neoliberalnih reformi i njihovih neizbježnih socijalnih implikacija simptomi su tog zaborava. Cijena je hegemonija apologetskih ideologema čak i među po autopercepciji „lijevim“ intelektualcima, sa svim posljedicama koje to podrazumijeva.

Zaoštravanje antagonizama

Kampanja koju EPH zadnjih mjeseci provodi uvjeravajući nas da su lijenost i parazitizam hrvatskog radništva uzroci gospodarstvenih problema države, predstavlja zaoštravanje i novi stupanj otvorenosti u klasnom antagonizmu odozgo. Zasad se nije dogodio sličan stupanj samosvjesne mobilizacije s druge strane. Veliki najavljeni jesenski prosvjedi još nisu realizirani, a veliko je pitanje hoće li uspjeti nadići fragmentiranost sindikalne scene. Strategija EPH-a počiva na dva osnovna poteza. Direktnim denuncijacijama pokušava se oslabiti apelativni autoritet sindikatâ, koji – svim internim sukobima unatoč – i dalje predstavljaju najizglednije aktere masovnih protestnih akcija protiv vladine odluke da „križu riješi“ produbljivanjem socijalnog napada na radnu većinu. Drugi aspekt kampanje predstavlja pokušaj utjecaja na samu percepciju problema u javnosti: teze o „parazitskom mentalitetu“ retorički se zaoštravaju do nivoa tabloidne proizvodnje moralne panike, a katastrofizmu kao sredstvu ucjene plauzibilnost se pokušava priskrbiti pozivanjem na izvještaje Svjetske banke i MMF-a. Poziv na solidarizaciju bi tako trebao unaprijed biti dvostruko lišen apelativne supstance. Rasplet situacije ove jeseni bit će i indikator intaktnosti legitimacijskih narativâ koji su dosad pacifirali veliku većinu i prevenirali političko propitivanje samog tranzicijskog procesa. Pitanje je postavljeno. Ono glasi: hoće li medijski oktroirani – u osnovi neokolonijalni – samoprezir i klasna autoagresija uspjeti spriječiti otvorenu koliziju interesa većine s tranzicijskim elitama? Ili će se otvoriti politički prostor za fundamentalno propitivanje dosadašnjeg smjera razvoja?

Za slučaj da će odgovor ići u smjeru reafirmacije solidarnosti, treba postaviti i pitanje što solidarnost danas znači, i je li i do koje mjere kao koncept uspjela ostati imuna na centripetalnu silu *Vulgate*?

Nacionalizam je donio prvo bitno sužavanje političkog dometa pojma solidarnosti. Granice solidarnosti svele su se na granice Nacije (kao što svi znamo, te granice se nisu podudarale sa službenim geografskim granicama nove države). Transnacionalni, univerzalistički višak odstranjen je kao samo još jedan aspekt patologije socijalizma, još jedan dokaz njegove opasne utopijske preuzetnosti i neodržive artifizijelnosti. Amputacija i kvantitativno sužavanje praćene su međutim deklariranim (kompenzacijskim?) skokom na kvalitativnom planu: solidarnost pripadnika novih država više se neće temeljiti na kriteriju hladne kalkulacije klasnog interesa, nego na organskim sponama nepodijeljenog narodnog zajedništva. U aksiomatski utvrđenom organskom jedinstvu nacionalnog htijenja socijalna solidarnost uspostavlja se po *defaultu*, inherentna je samom činu konstitucije Nacije. To je razina ideologije. Ali, da bi se narativ održao postalo je na koncu potrebno izvanjsku podjelu između homogene narodne zajednice i onih koji su se (po etničkom usudu) našli izvan nje reproducirati unutar same Nacije. Da bi Nacija ostala homogena, oni koji su postali empirijskim svjedočanstvom neispunjenog obećanja solidarnosti, morali su postati predstavnicima kompromitiranog i neautentičnog elementa. Postoji međutim jedna skupina koja komplicira jednadžbu. U mjeri u kojoj su bili ratni veterani, radnici su – dok su istupali kao branitelji – uživali karakter simboličke i političke neupitnosti. Materijalne povlastice koje su iz toga proizlazile unutar nacionalističkog narativa nije bilo moguće osporiti, a da se ne dovede u pitanje sam narativ. Gdje nisu imali to pokriće ili ga nisu znali mobilizirati kada bi se suprotstavljali privatizaciji i masovnim otpustanjima, radnici su nužno opet postali nositeljima nečistog preostatka i metom političke i ideološke agresije. Kada se u medijima fenomen „lažnih branitelja” tretirao isključivo kao simptom korupcije i nepotizma (koje ne isključujem kao eksplanatorne momente), propustilo se postaviti pitanje do koje mjere je braniteljski status zapravo *jedini* način da se obećanje solidarnosti unutar nacionalističkog narativa realizira. Odnosno, u kojoj mjeri specifični uvjeti mogućnosti te iznimke sâmo obećanje nacionalne solidarnosti otkrivaju kao nužno konstitutivno neistinito u uvjetima kapitalističke restauracije.

Liberalna opozicija nije morala strepiti od opasnosti shizoidnih raskoraka te vrste, pa je – zbog velikog broja upitnih slučajeva – za parazitizam mogla sumnjiviti i ratne veterane, a preko denuncijacije nepotizma i korupcije kao aspektâ procesa dodjeljivanja braniteljskog statusa, otvoriti prostor i za dalekosežnije denuncijacije samog koncepta kolektivnoga. Kolektivnost je tako dospjela u poziciju dvostruke kriminalizacije: prvo kao socijalistički, onda kao nacionalistički ideal. U tom svjetlu recentna kampanja EPH-a – po samopoimanju medijski agent *liberalne* političke opcije – predstavlja dospijeće tog procesa do njegovih krajnjih konzekvenci. U kontradikciji između restauracije kapitalizma i proklamirane socijalne homogenosti ishod je nužna antagonizacija klasnih odnosa i – u ovom slučaju – agresivno odbacivanje samog načela solidarnosti i unutar suženih nacionalnih parametara.

No, koncept solidarnosti time nije nestao, nego je još jednom transformiran. Gdje se evocira u postkolektivističkoj varijanti, evocira se u obliku moralnog apela upućenog individualnoj savjesti. Njegov primarni pojavni oblik postaje osjećaj krivnje, njegov prvi refleks humanitaristička gesta. I ovo potonje, međutim, samo u slučaju uspješne interpelacije, koja uvelike ovisi o osjećaju vlastite relativne privilegiranosti adresata. Tamo gdje on nestaje – zbog rasta socijalnog i materijalnog pritiska – stvar prijeteći da se izokrene u revolt protiv moralne ucjene. Tako koncipiran pojam solidarnosti obvezuje onoga u ime koga je upućen na apriorni pristanak na status pasivne žrtve i dolične teatralizacije vlastite nemoći. Tamo gdje je granica te pasivnosti prekoračena moralna obveza davatelja se pretvara u gnjev nad nezahvalnošću prosjačke arogancije. Sama fragilnost konstelacije i uvjeta mogućnosti nužnih za uspješnu izvedbu solidarne geste tako potencijalno postaju dodatnim ulogom u dokaznom postupku o utopijskoj iluzornosti samoga koncepta. Solidarnost postaje zahtjevom za nemogućom mjerom osobnog moralnog heroizma, što je samo negativan pretkorak naturalizacije i normalizacije politike koja sustavno ukida povijesno već izobrene institucionalne oblike solidarnosti. Na koncu i sama država blagostanja – na poslijeratnom zapadu toliko dugo nužan legitimacijski aspekt vjernosti tržišnom gospodarstvu – biva otpisana kao iracionalna tlapnja i atavistički teret mobilnosti pojedinaca (na razini ideološke reprezentacije) i kapitala (na svim ostalim razinama). Umjesto da postane momentom u borbi protiv *Vulgate*, solidarnost tako postaje njezinim integralnim dijelom.

Da bi postala politički produktivnom kategorijom solidarnost mora pronaći modus artikulacije koji će napustiti klopku moralnog apela upućenog savjesti pojedinca (što je samo još jedan kamuflirani pojavni oblik metodološkog individualizma, a time i ukidanja mogućnosti formulacije sistemskih pitanja). Početi iz prividno suprotnog smjera – od ideje čovječanstva – ne vodi puno dalje. Apstraktni humanizam počinje u povijesno i socijalno zrakopraznom prostoru. Postaviti zahtjev za solidarnost na tu razinu znači prekriti inicijalne disproporcije u polaznim pozicijama društvene moći. Gdje se naglašava apstraktna univerzalnost ljudskog iskustva, potencijalno postaje dovoljno da predstavnici vlasti kapitala pokazuje „ljudske ranjivosti” da bi na tome utemeljili svoj poziv na solidarnost većine s teškim teretom „nužnih” odlukâ vladajućih.

No, povijesni trenutak u kojemu se nalazimo takav je da nas lišava pretjerane obveze introspektivnih i konceptualnih mučenja zbog proturječja između univerzalne formulacije zahtjeva za solidarnošću na razini apstraktnog humanizma i cinizma koji u povijesno i socijalno konkretnome iz njega proizlazi. Stanje je dovoljno akutno da si smijemo priznati da je naša uloga u ovome trenutku defenzivna, ali zato vrlo konkretna: obrana stečenih socijalnih prava i institucijâ socijalne zaštite kao povijesno već izboreni, konkretni oblici solidarnosti. To je prvi – ali nužan – korak u otporu protiv sve direktnijeg podčinjavanja životâ većine zahtjevima kapitala. Obecan nam je (skori) kraj povijesti, u obliku u kojemu nam je bilo

najlakše u njega povjerovati: našim „postajanjem Europom” koja – ako je takva ikad i postojala – danas više ne postoji. Što kasnije shvatimo razmjere neistine, to će veća biti cijena koju će platiti većina. Dakle: govoriti danas o solidarnosti znači prije svega prihvatiti neminovnost borbe protiv njezina institucionalnog uništenja.

Prvobitno objavljeno u: Popović, Željko; Gajić, Zoran (ur.) (2011): Kroz tranziciju. Prilozi teoriji privatizacije. Novi Sad: AKO, str. 223–233.